

УДК 343.296

Ганна Устінова-Бойченко,

канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Юрій Малиця,

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Людмила Бойченко,

адвокат

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена дослідженню інституту цивільного позову в кримінальному провадженні та визначенню його місця, вивченню особливостей складання й подання цивільного позову в кримінальному та цивільному провадженнях; зазначено переваги подання й розгляду цивільного позову в кримінальному та цивільному провадженнях.

Ключові слова: цивільний позов, форма і зміст позовної заяви, міжгалузевий інститут, кримінальне провадження, цивільне провадження, цивільний позивач, цивільний відповідач.

Постановка проблеми. Основний Закон України – Конституція – гарантує кожній особі відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди. Здебільшого відшкодування завданої шкоди вирішується в порядку цивільного й господарського судочинства. Останнім часом актуальним питанням є відшкодування майнової, моральної та фізичної шкоди, завданої особі кримінальним правопорушенням.

Мета статті – проаналізувати й визначити ефективність вирішення цивільного позову в кримінальному та цивільному судочинстві.

Питанню дослідження проблем цивільного позову в кримінальному судочинстві присвятили свої праці такі відомі теоретики права й фахівці-процесуалісти, як С. Александров, Ю. Адоян, М. Газетдінов, П. Гурєєв, А. Давлетов, В. Даєв, З. Зінатуллін, Л. Кокорєв, О. Куцова, А. Мазалов, В. Понарін, А. Рижаков, Д. Тальберг, І. Фурман, М. Чельцов, М. Шаламов. Погляди на окремі питання відшкодування шкоди, завданої злочином, висловили Ф. Багаутдінов, А. Беякова, В. Бозров, В. Бож'єв, М. Видря, С. Міліцин, О. Попкова, Т. Присяжнюк, Б. Скрипченко, Б. Ващук, М. Гошовський, Ю. Грошевой, Ю. Гурджі, М. Гузела, Р. Корякін, О. Крикунов, О. Кучинська, Л. Нескороджена, В. Нор, М. Сіроткіна, М. Стахівський, Н. Федорчук, М. Хандурін, Л. Шаповалова, М. Шумило, Ю. Циганюк.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство однозначно визначає порядок притягнення особи до кримінальної від-

повідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення, в деяких випадках навіть не потрібно звернення потерпілої особи до відповідних органів. Проте відшкодування майнової, фізичної та моральної шкоди можливо лише за допомогою такого процесуального засобу, як позов. Відшкодувати завдану кримінальним правопорушенням шкоду потерпілій, цивільний позивач, територіальна громада та держава можуть тільки в тому випадку, коли звернуться під час розгляду кримінальної справи з позовною заявою або звернуться з такою вимогою в порядку цивільного судочинства.

Позов є одним із інструментів та формою захисту й відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права, належить до категорії процесуальної галузі.

Для цивільного судочинства позов є фундаментальною категорією, оскільки він є одним із центральних інститутів цивільного процесуального права. Теоретичне та практичне значення має дослідження проблем, які пов'язані з позовом і позовним провадженням, оскільки належне використання позову як процесуального засобу порушення судової діяльності в позовному провадженні забезпечує виконання основних завдань цивільного судочинства, які, відповідно до ст. 1 ЦПК України, полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді й вирішенні цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1, с. 209].

Процесуальна наука не дає однозначного й категоричного визначення терміна «позов», але

сформулювала три основні погляди на поняття й сутність позову. Довгий час існувала лише одна точка зору, яку підтримували К. Юдельсон, К. Комісаров, В. Семенов, Ю. Осіпов, М. Треушніков та інші, відповідно до якої позовом у цивільному процесуальному праві називається звернення до суду першої інстанції з вимогою про захист спірного цивільного суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом [2, с. 233–234].

Пізніше з'явилась інша точка зору, згідно з якою позов уже розглядався як категорія матеріального та процесуального права. Зазначену теорію підтримували такі вчені, як С. Абрамов, П. Єлісейкін, Д. Чечот, Н. Чечіна, М. Гурвіч та інші. Відповідно до теорії двох понять позову, у матеріально-правовому розумінні позов розглядався як претензія позивача до відповідача, що ґрунтується на цивільному праві та звернена через суд. У процесуальному розумінні позов визначався як звернена до суду вимога про захист суб'єктивного цивільного права або про визнання наявності чи відсутності певного цивільного правовідношення [2, с. 233–234].

Представники третьої точки зору (А. Клейман, А. Добровольський, С. Іванова, О. Мельников, Є. Пушкар, М. Штефан, В. Комаров, В. Тертишников, Ю. Червоний та інші) вважають, що позов становить єдине поняття, яке водночас має два аспекти – матеріально-правовий і процесуально-правовий. Матеріально-правовий аспект – це претензія позивача до відповідача, а процесуально-правовий аспект – вимога до суду про захист права. З позиції чинного законодавства та судової практики остання точка зору є найбільш обґрунтованою [2, с. 233–234].

Позов є універсальним засобом судового захисту свого або чужого права, тому право на позов можна розглядати в процесуальному та матеріальному значеннях. Право на позов у процесуальному значенні є правом на його висунення. Правом на позов у матеріальному значенні є право на задоволення позову в результаті розгляду справи, тобто на судовий захист [3, с. 174].

У правовій літературі наявні різні погляди щодо належності інституту цивільного позову в кримінальному процесі до тієї чи іншої галузі процесуального права, але можна виокремити такі: 1) інститут цивільного позову є міжгалузевим, оскільки водночас є інститутом кримінально-процесуального та цивільно-процесуального права [4, с. 129–131]; 2) інститут цивільного позову є окремим інститутом кримінально-процесуального права [5, с. 70]; 3) інститут цивільного позову є правовим інститутом цивільно-процесуального права, який застосовується в кримінальному провадженні для регулювання певних майнових відносин [6, с. 4].

Не можна залишити поза увагою той факт, що норми кримінально-процесуального права не містять чіткої вказівки на форму, зміст і структуру цивільного позову, а, відповідно до ч. 4 ст. 128 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, форма і зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, установленним до позовів, які висуваються в порядку цивільного судочинства. Крім того, коли проце-

суальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, кримінально-процесуальним законодавством не врегульовані, до них повинні застосовуватися норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства. Коли особа не висунула позов у кримінальному провадженні або позов залишено без розгляду, особа має право висунути його в порядку цивільного судочинства [7]. Тому зазначене дає підставу вважати, що цивільний позов може розглядатися тільки як суміжний інститут цивільно-процесуального та кримінально-процесуального права.

Позов є одним із засобів реалізації права особи на судовий захист і завжди розглядається як зміст вимоги. Зовнішнім виявом позову є позовна заява. Позовна заява є матеріально-правовою вимогою позивача до відповідача, яка звернена через суд, про захист порушеного, оспорюваного чи невизнаного права або законного інтересу, який здійснюється в певній, визначеній законом процесуальній формі [1, с. 271].

Позовна заява повинна містити реквізити, передбачені ст. 119 ЦПК України, і відповідати вимогам п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» № 2, відповідно до яких позовна заява обов'язково подається в письмовій формі.

Згідно з нормами цивільно-процесуального законодавства, позовна заява повинна містити найменування суду, до якого подається позовна заява; ім'я (найменування) позивача й відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їхнє місце проживання (перебування) або місце знаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку, якщо такі відомі; зміст позовних вимог; ціну позову щодо вимог майнового характеру; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування; перелік документів, що додаються до заяви. Обов'язково позовна заява підписується позивачем, а в разі її висунення представником вона має бути підписана представником із наданням довіреності або іншого документа, що підтверджує повноваження представника в цьому процесі. У позовній заяві зазначається дата подання позовної заяви, до неї додається стільки екземплярів, скільки учасників судового процесу. Також, відповідно до ст. 119 ЦПК України, за подання позовної заяви повинен бути сплачений судовий збір у розмірі, який визначається згідно із Законом України «Про судовий збір», або зазначено підстави звільнення від його сплати відповідно до цивільно-процесуального законодавства [8].

Цивільний позов може висуватися в будь-який момент кримінального провадження до органу досудового розслідування або до суду, але до початку судового розгляду, що зумовлено необхідністю доказування підстав і розміру цивільно-правових вимог саме під час судового розгляду.

Згідно зі ст. 61 КПК України, особа, яка висунула позов у порядку кримінального проваджен-

ня, набуває статусу цивільного позивача. Статус цивільного відповідача набуває підозрюваний, обвинувачений, оскільки він несе відповідальність за заподіяну ним матеріальну та моральну шкоду. Відповідно до ст. ст. 42 і 62 КПК України, з моменту висування до нього як до цивільного відповідача позовної заяви органом досудового розслідування або судом повинні забезпечуватися всі передбачені йому законом права як підозрюваного, обвинуваченого, так і цивільного відповідача, в тому числі право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього [7].

Потерпіла від кримінального правопорушення особа має право обирати не тільки момент подання цивільного позову, а й те, у порядку якого судочинства буде розглядатися її цивільний позов. Кожен порядок має певні переваги. У разі висування цивільного позову в кримінальному провадженні суд водночас буде встановлювати обставини кримінального правопорушення та обставини позовних вимог. Особа має право висунути цивільний позов у порядку цивільного судочинства одночасно з розглядом кримінальної справи або після ухвалення вироку суду.

У разі висування цивільного позову в порядку цивільного судочинства після набрання законної сили вироком суду позивач і суд, який буде розглядати цивільний позов, не будуть витрачати додатково сили для з'ясування обставин справи. Відповідно до цивільного процесуального законодавства, особа звільняється від обов'язку доказувати преюдиціальні факти, тобто ті факти, які визначені судовим рішенням. Згідно зі ст. 61 ЦПК України, обставини, встановлені вироком суду, що набрав законної сили в кримінальній справі, стосовно того, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою, не потребують доказування в порядку цивільного судочинства. Отже, більшу частину фактичних обставин, які становлять підставу позову, буде вже встановлено вироком суду, про який потрібно буде вказати позивачу.

Висновки

Проаналізувавши вищевикладене, можна підсумувати, що цивільний позов у кримінальному провадженні можна розглядати як міжгалузевий інститут, який водночас регулюється нормами кримінально-процесуального та цивільно-процесуального права. Крім того, норми

цивільно-процесуального права застосовуються більшою мірою, так як саме ця галузь права регулює структурні елементи позову, порядок визначення підстави, предмета і змісту позову, зміст і форму позовної заяви. Для потерпілої особи під час обрання форми захисту порушеного кримінальним правопорушенням права суттєвих переваг не існує, так як вирішення зазначеного питання в порядку кримінального провадження або цивільного провадження не створює будь-яких труднощів.

Кримінально-процесуальне законодавство України, на жаль, не містить норм, які б визначали форму і зміст цивільного позову. Ураховуючи імперативну процедуру притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, встановлення на кожній стадії кримінального провадження низки обставин справи, було б доцільним, щоб у кримінально-процесуальне законодавство ввели норму права, яка б визначала більш просту структуру і зміст цивільного позову порівняно із цивільно-процесуальним законодавством.

Список використаних джерел:

1. Комаров В.В. Позовне провадження : [монографія] / [В.В. Комаров, Д.Д. Лупеник, П.І. Радченко та інші]. – Х. : Право, 2011. – 552 с.
2. Цивільний процес України : [підручник] / за ред. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонов, Н.Ю. Голубевої. – К. : Істина, 2011. – 536 с.
3. Мінченко Р.М. Цивільний процес України : [підручник] / Р.М. Мінченко. – Х. : Одиссей, 2012. – 496 с.
4. Клейман А.Ф. Советский гражданский процесс / А.Ф. Клейман. – М., 1964. – 194 с.
5. Адоян Ю.Р. О гражданском ответчике в советском уголовном процессе / Ю.Р. Адоян // Правоведение. – 1966. – № 1. – С. 67–75.
6. Фурман И.С. Гражданский иск в уголовном деле в советском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / И.С. Фурман. – М., 1955. – 14 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 1618-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Статья посвящена изучению института гражданского иска в уголовном судопроизводстве и определению его места, исследованию особенностей составления и подачи гражданского иска в уголовном и гражданском судопроизводствах; определены преимущества подачи и рассмотрения гражданского иска в уголовном и гражданском судопроизводствах.

Ключевые слова: гражданский иск, форма и содержание искового заявления, межотраслевой институт, уголовное судопроизводство, гражданское судопроизводство, гражданский истец, гражданский ответчик.

The article is devoted to the study of the institution of civil action in criminal proceedings and the determination of its place, research of features of drawing up and submission of the civil claim in criminal and civil legal proceedings, the advantages of filing and reviewing a civil suit in criminal and civil proceedings are determined.

Key words: civil suit, form and content of the claim, interdisciplinary institute, criminal proceedings, civil proceedings, civil plaintiff, civil defendant.